

keressük abban, hogy minő betűkkel nyomatott, mert a kinek szeme van, láthatja, hogy bizony kopott, pecsétvető, karancsi betűkkel.

A károlyi nyomda szerintem magyar művelődéstörténelmi szempontból annyiban nevezetes, mert concret tanubizonyosság arról, hogy a XVIII. század derekán XIV. Lajos udvarából Bécsbe is eljutott már, ott lakó főuraink közé az a szellem, mely az igazi grand seigneurtól megkövetelte, hogy áldozatot hozzon a tudomány és művészet érdekében, «mivel — mint Károlyi Ferencz írja Mária Teréziához a nyomdai szabadalomért folyamodván — az országok és tartományok csak akkor juthatnak virágzásra, ha az elmék a szépművészetek és tudományok által kiműveltetnek». Kétségkívül ez a felvilágosult, humanus szellem vitte Károlyi Ferenczet arra, hogy a műveltség terjesztése végett «tekintetbe vévén nemcsak az iskolákban oktató ifjúságot, hanem egyszersmind azon egész vidéket»: a puszták szélén, lápság és vadon erdőség közepette egy szerény kis nyomdát állítson.

BALLAGI ALADÁR.

Horváth Adám életrajza. Írta: Garda Samu. Nagyenyed, Wokál Fános kiadása. Ára 1 frt 20 kr.

Garda könyve beszámoló arról, hogy mit végzett eddig, s hogy milyen eredményekre jutott: megtudjuk azt is, hogy mily irányban szándékozik tanulmányát kibővíteni. Horváth Adám, még irodalomtörténeti szempontból is, inkább különöségeivel, semmint érdemeivel vonz s nevezetes, hogy Garda milyen nehezen találja el azt a szempontot, melyből Horváthot meg kell itélnünk. Egész könyve tusakodás magamagával e kérdésen. Innen ellentmondásai ítéleteiben, melyek közül egyikre-másikra alább rá fogunk mutatni. Nem mondhatjuk, hogy adatait, melyeket szorgalmasan gyűjtött, ügyesen csoportosította s kellően feldolgozta volna. Nem tudja Horváth Adám lelki fejlődését megértetni, csak vázolja élete külső történetét.

1760 május 11-én született Horváth Adám Kömlődön, Komárommegyében. Atyja ref. predikátor volt, ki fiát 13 éves koráig népiskolába, még pedig többhelyt, járatta, ekkor Debreczenbe adja fel, a collegiumba s ott is marad 20 éves koráig. Vig diák-életet folytatott. Kazinczy 1789-ben, Debreczenben jártában, azt írja neki, hogy korhely életed mai napig fenn van. De a mellett jól tanult s különösen a mathesisben tűnt ki, s eltávozásakor a híres Hatvanitól

(a magyat Fausttól) jó bizonyítványt kapott. Miskolczra ment patvariára, letette az ügyvédi és mérnöki vizsgát, egyideig mérnökösködött, de 1782-ben megnősült s ettől fogva a gazdálkodásnak élt. A 90-es évek mozgalmaiban némi szerepet játszott; lapot akar indítani, akadémiát tervez, egyházmegyéjében kurátor lesz, szabadkőmivesnek áll be s költői foglalkozás közben 1820 január 28-án meghalt.

Házassága nem volt szerencsés; ennek történetét zavarosan mondja el Garda. Háromszor-négyszer is belefog, meg abbahagyja, úgy látszik nem akarja világosan előadni, talán ép Horváth Ádám érdekében. Annyit megérthettünk, hogy 1782-ben nősült először, Oroszy Juliannát véve el, kitől 1793-ban elvált. De még ugyanazon év szeptember 16-án újra megnősült, nőül vevén Sárközy Jusztinát, kitől 1808-ban asztaltól és ágytól válik el s halála előtt két évvel Kazinczy Klárát veszi el. Bár sokat panaszkodik bújáról, szerencsétlenségeiről, versben és prózában, nem lehet meghatározni, hogy Horváth jelleme, nehéz természete volt-é a kínos viszonyok szülője? Jovialis, jó kedélyű embernek festik kortársai.

Első nejétől, úgy látszik, saját érzéki természete miatt vált el. Oroszy Julianna művelt lelkű, olvasott nő volt, s mint Kazinczyhoz írt német leveléből látni, majdnem mindent önszorgalmának köszönhetett. De Horváth azt írja róla még 1789-ben: «ő könyvbúvár, hogy ha úgy szeretne férfival hálni, mint olvasni, én részemről nagyra becsülném». (Váczy: Kazinczy lev. p. 433.) Második nejével is rövid ideig él együtt; Sárközy Jusztinának azonban, úgy látszik, pazarló természete volt, de meglehet, hogy Horváthnak Kazinczy Jánosnéval való ösmert bűnös viszonya okozta a nejével való szerencsétlen meghasonlást. Annál furcsább harmadik házassága. Elveszi Kazinczy Klárát, kiről anyja azt állítja Horváthnak, hogy bűnös viszonyuk gyümölcse; de mert Kazinczyné megüzente halálos ágyán Horváthnak, hogy a lányról nem mondott igazat, nőül veszi, hogy «annál bátorságosabbá» tegye vagyonában. Ez a viszony így, adatok-adatok mellett — igen zavaros és kétértelmű.

Garda legnagyobb érdeme, hogy hősének Kazinczyhoz való viszonyát, bár egyoldalúan, mert csak a Horváth levelei alapján, de behatóan ismerteti.* Sűrű levélváltásban állott a két író, főképp Kazinczy fogságáig, de bár azután, 1802-ben Kazinczy, kiszabadulta után, ismét levelével keresi fel,

* Garda Horváth leveleit az Akadémiában lévő kéziratgyűjteményből tanulmányozta. Időközben az 1789-ig írottak megjelentek a Váczy-féle Kazinczy-levelezések közt. (Ismertette Kiss Antal a Phil. Közl. mult évi folyamának 811—829. II.) Ez által alkalmat nyertünk meggyőződni arról, hogy Garda e levelezést pontosan és hűen felhasználta!

a régi viszony nem áll helyre többé. Ennek oka az, hogy Kazinczy nem tudott Horváthra hatást gyakorolni, Horváth mereven ragaszkodott régi elveihez, s mindössze az orthographiában követte Kazinczyt, de költői működését nem írnyozhatta, *hisz egyéniségök teljesen ellentétes*. Hogy Horváth philosophiával szeretett foglalkozni, s Kazinczyt az nem érdekelte, hogy Horváth máskép gondolkozott a kritika felől, mint Kazinczy, nem fontos okok. Egyéniségök teljes ellentéte ám mindent megmagyaráz. E miatt nem hozhatta őket a találkozás sem közelebb, mert míg Kazinczy nyelv-æsthetikus, ki főkép a kifejezésekre ügyel, simít, fúr-farag, csiszol azon; Horváth kijelenti, hogy nem tud abban korrigálni, a mit egyszer megír s azért darabosak, színtelenek költeményei s prózai művei egyaránt. De Horváth orthológ, s ez maga elég ok arra, hogy Kazinczy elhidegüdjön iránta, különösen fogsága után, mikor egész lélekkel nyelvészeti küzdelmeinek él. Horváth a mellett nem tudott németül; nem is érthette meg tehát Kazinczy æsthetikai elveit, viszont e merevség, elzárkózottság Kazinczyra csak elhidegítő hatással lehetett.

A mi Horváth költészetét illeti, Garda azt helytelen szempontból itéli meg. Horváth leoninista versekkel lép föl legelőbb, Kazinczy hatása alatt leszokik erről, de természete neveltetése, környezete hatása alól nem bontakozhatván ki, a népies iskola híve marad mindvégig. E népies iskola egyszerűen a régi magyar költészetnek, melynek Gyöngyössy a legjelesebb képviselője, a tovább folytatása. Ennek a fejtegetését sem találjuk meg Garda tanulmányában, ki úgy látszik azt hiszi, hogy ők a népköltészet felé fordultak, pedig az csak Kisfaludy Károlylyal kezdődik. Horváth folytatta ott, hol Gyöngyösi, Amade, Faludi abbahagyták, de kezei között csak eldurvult a régi tartalom s az iskola hívei közt csak Csokonaiban volt igazi költői tehetség. Maga Garda azt írja egy helyt: Kazinczyval való levelezése hívebben tükrözi vissza egyéniségét, mint költészete, a miben nagy igaza van, mert ő ritkán tudja hangulatát költőileg kifejezni. Versei, melyeket az 1790-es években ír, közönséges rimelések, minden költői lendület nélkül, pedig Garda nem egyhelyt ügyesnek, sőt költőinek is nevezi őket.

Mi azonban érthetjük Kazinczy felkiáltását, ki «iszonyodik költészetétől». Garda hangulatosnak tartja az ilyen befejezést:

Isten hozzád, szerencsésen és sokáig éljetek,
Isten véled, oh de hát én mikor leszek véletek?

«A magyar táncz» címűre azt mondja Garda, hogy némileg könnyed hangulatú, pedig éppen nem az.

Már a Rudolfiásról beösméri, hogy «kívül esik a költészet körén», de Hunniásáról sem mondhatunk több jót. Természetesen általános æsthetikai szempontból ítélve. De ennek kapcsán érdekes kérdések merülnek fel előttünk. Ez eposnak Gyöngyösi költői beszélyeivel, valamint Voltaire Henriade-jával való kapcsolatát kellett volna szerzőnknek kimutatni. Magáról a Hunniásról azt írja Horváth Kazinczynak (1789. jan. 9.): «olvasd által mentül előbb, ha egyéb időd nincs, olvasd legalább lefektedkor. Azok a festegetések, melyek egy magyar szívet ott intrressálhatnak, megédesítik még álmaidat is; tudom, mert próbáltam!» Volt-e Kazinczyra ez eposnak illetén hatása, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Horváth Voltaire művét igen jól ösmerte, természetesen a Péczeli-féle fordításban, melyről azt írja Kazinczynak báró Orczy: «Péczeli Hanriassa magyarul kijött, most kezemben forog s gyönyörködöm, mely jól fordította Voltaire munkáját, van annyi tűz e scythiai magyarázatban, mint a francziában». Ilyen lehetett e fordításról a Horváth véleménye is, mert ő lelkesedett Péczeliért, de Voltaire eposáért is. Ezt a kapcsolatot, hatást érdekes lenne részletesen kimutatva szemlélni, a mi bizonyítaná, hogy az úgynevezett népies iskola is mennyire az új irodalmi formák hatása alatt állott. Garda ezt elmulasztá. Az is érdekes, hogy Garda Horváth ilyen verseit népiesnek tartja:

Tudom mikor Bachus ágyat tőled kére s
Tudom semmit sem ér nálad nélkül Céres.

Egy elnyújtott éneket «A balszerencse ellen» Horváth legjobb költeményének tartja Garda. Ezt ép Horváth érdekében tagadjuk.

Pedig nem lehet Horváth-tól sem a sikereket, sem a sikerült költeményeket eltagadni. Egy pár lyrai verse átszállt a nép ajakára, különösen azok, melyeknek motivumait valóban a népből vette. Ilyen pl. a «Mikor én kis gyermek voltam» kezdetű, melyet ma is énekelnek; Toldy pedig említi, hogy «Bátsmegyei, Mantzijának lakodalma után» című versét sokat hallotta érzékenyen énekelni; egypár jobb hymnusát a reform. énekes könyvbe is bevették, a mit nem ártott volna ki is fejteni. Költői sikernek vehetjük azt, hogy részt vehetett a keszthelyi helikoni ünnepélyeken, s tagadhatatlan, hogy korában sokaknak még *Hunniás* is tetszett, a tihanyi apát pl. ezt írta róla:

Ha Homér és Virgil magyarul tudnának,
S Hunniásból néhány verset olvasnának,
Örülének tudom magyar poetának,
S barátságért, kezét Horváthtal fognának!

Legnagyobb érdeme azonban, s Garda nem is említi! régi költeményeinknek gyűjtése, melyből Thaly Kálmán sokat kiadott ösmeretes kurucz dalai között. Horváth nyelvészkedett is, s egy nyelvészeti dolgozatával elnyerte a Marczibányi-jutalmat, erről, valamint kéziratban lévő regényeiről, Garda csak később akar értekezni. Bár pontatlanságot nem igen lehet Gardának szemére vetni, jó lett volna mégis, ha megemlíti, hogy honnét tudja azt, hogy Horváth írta a Kölcseynek Csokonai-bírálatára válaszoló levelet a Tudományos gyűjteményben?

Annyi azonban bizonyos, hogy Garda dolgozata némi zavarosságában is sok érdekes adatot foglal magában, s lehet, hogy a kész monographiában sikerülni fog néki Horváth Ádám alakját jobban megrajzolni.

Dr. LÁZÁR BÉLA.

EGY RÉGI GRÁDUÁL.

(Kerekes Ábel levele.)

Kerekes Ábelnek Tóth Ferenczhez 1813 okt. 16-án kelt, s a M. N. Múzeumban (1043. Qu. H. Tom. IV. fol. 104.) őrzött levelében egy régi protestáns gráduál van leírva, mely a nagyenyedi collegium könyvtárában még akkortájt megvolt. Ma már nincs meg. Utána jártam, s illetékes helyről kaptam e tudósítást. Közlöm a gráduál leírását Kerekes által a mint következik:

Azon ritkaság, melynek leírását még rég ígértem volt, egy kézírásban lévő *Énekes könyv*, vagyon a nagyenyedi bibliothékában in folio. Legeslegelőbben azt írom ide, a mit hátul a táblájára Bod Péter jegyzett, így következik az: «Ezen rongyos Gráduál találatott az sepsi venerabilis tractusbeli bodoli ekklézsiában, melyet az értetlen emberek hordozván maguk között a faluban, az czifra nagy betűk közül sokakat ki is vagdaltak. Észre vévén ezen könyvnek állapotját, midőn ott ex officio visitálna, tisz. esperest Márkusfalvi Deák Péter Uram, mint az hasznos régiségeket becsülő tanult ember, nem csak magához vette a könyvet, hanem a dési generalis gyűlés alkalmatosságával, nekem 1758. esztendőben által is adta. Láthatjuk ezen énekes könyvből, hogy a reformáczió az éneklésben is lassan lassan ment elő; mert ennek előtte még száz esztendővel megvoltanak az isten tiszteletben az *antifonák*, *responsoriák* és egyéb czeremóniás szokások, a melyek már most Isten kegyelméből elhallgattak. M. Igenben 1 júlii 1758. eszt. B. Péter. M. Igeni Prédikátor.»